

Причинний зв'язок у незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК України)

Особливості встановлення

Згідно з пунктом 3 ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України у кримінальному провадженні підлягає доказуванню вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. З цього положення випливає необхідність встановлення тієї обставини, що шкода була заподіяна саме внаслідок конкретного злочину, тобто перебуває у причинному зв'язку зі вчиненим суспільно небезпечним діянням.

Костянтин ОРОБЕЦЬ,
асистент кафедри кримінального права № 2 Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук

Під причинністю в загальному значенні розуміється один із моментів універсального зв'язку предметів і явищ світу, який полягає в утворенні або породженні одними предметами і явищами інших¹. У кримінальному праві використовується поняття причинного зв'язку як зв'язку між діянням, що є причиною, і суспільно небезпечними наслідками. У злочинах з матеріальним складом, зокрема й у злочині, передбаченому ст. 249 Кримінального кодексу (КК) України, причинний зв'язок є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони.

Окремі дослідники заперечують доцільність виділення причинного зв'язку як ознаки об'єктивної сторони, обмежуючи його значення ознакою лише наслідків злочину². На мій погляд, у злочинах з матеріальним складом причинний зв'язок все ж має самостійне значення ознаки складу, а його встановлення відбувається ізольовано від встановлення самого діяння, а також виду та розміру суспільно небезпечних наслідків.

Проблеми причинного зв'язку у кримінальному праві стали предметом наукових праць таких учених, як С. Багіров, Г. Єпур, В. Кудрявцев, А. Музика, М. Панов, Т. Понятовська, Г. Тімейко, О. Тимчук, Т. Церетелі, Н. Ярмиш та інших. Ними з'ясовані загальні закономірності та типові різновиди причинного зв'язку, визначені етапи його встановлення. Однак спеціальних досліджень особливостей причинного зв'язку у злочині, передбаченому ст. 249 КК, не проводилося. Через це метою цієї статті є не лише стисле узагальнення підходів до причинного зв'язку у кримінальному праві, а і виявлення специфіки цього зв'язку у незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

Слушність тези про те, що іншого причинного зв'язку, крім того, що утворює природно-наукове, філософське поняття, не існує³, не виключає наявності певних особливостей причинного зв'язку у кримінальному праві⁴.

Вихідними постулатами загальнонаукової концепції причинності є такі: 1) причинний зв'язок є активним, дієвим та асиметричним; 2) причинність є об'єктивним зв'язком і не залежить від людської свідомості; 3) причинність є універсальною; 4) причинний зв'язок є необхідним та закономірним; 5) розвиток причинного зв'язку є нескінченним процесом, в якому причина і наслідок постійно міняються місцями; 6) причинний зв'язок здійснюється у часі та просторі⁵.

В. Кудрявцев вважав, що причинний зв'язок як ознака складу злочину повинен відповідати також таким вимогам: 1) діяння, що є причиною наслідку, повинно бути об'єктивно небезпечним у момент його вчинення; 2) наслідки повинні бути однорідними за своїм характером з тією небезпекою, що несе в собі вчинене діяння, бути шкодою тому об'єкту, для якого воно становило загрозу; 3) причинний зв'язок повинен розвиватися в таких межах: від створення реальної можливості настання шкоди до її перетворення на дійсність⁶. Ці вимоги відображають родові особливості дослідження причинного зв'язку у кримінальному праві.

У науці вироблено велику кількість теорій причинного зв'язку: теорія адекватного причинного зв'язку, в якій під причинами розуміються типові умови, що призводять до настання певного явища; теорія головної причини,

за якою причиною слід вважати таку умову, якій належить вирішальна роль у відтворенні події; теорія причини та умови; теорія безпосередньої (найближчої) причини; теорія необхідного та випадкового причинного зв'язку; теорія імовірнісного причинного зв'язку; теорія юридичного фіктивного причинного зв'язку; теорія можливості та дійсності; теорія винної причинності; теорія необхідної умови тощо⁷.

У сучасній кримінально-правовій доктрині поширена теорія причинного зв'язку, що становить певне поєднання теорій необхідного й випадкового причинного зв'язку та теорії необхідної умови. При цьому в новітніх працях правило *conditio sine qua non* (необхідної умови) визнається не самостійною теорією причинного зв'язку, а універсальним, фундаментальним правилом будь-якої теорії причинності, що розроблялися протягом двох останніх століть⁸, або першим етапом встановлення причинного зв'язку, який дозволяє обмежити поле пошуку причини⁹.

На другому, завершальному, етапі встановлення причинного зв'язку відбувається ізолювання та ідентифікація необхідної умови як такої, що водночас є і достатньою для настання наслідків без взаємодії з іншими умовами¹⁰. Ще Т. Церетелі у своїй праці зазначала, що встановлення того, що вчинок особи є необхідною умовою наслідку, не визнається

достатнім для обґрунтування об'єктивної передумови кримінальної відповідальності¹¹.

Таким чином, за визначенням Т. Понятовської, причинний зв'язок між діянням та суспільно небезпечними наслідками як ознака об'єктивної сторони складу злочину становить об'єктивний послідовний та закономірний зв'язок між діянням та наслідком, за якого причиною є необхідна умова, достатня для настання наслідку¹².

Необхідному причинному зв'язку властиві такі закономірності: діяння як причина в часі передує наслідку; воно неминуче породжує наслідки або містить у собі реальну можливість їх настання, тобто без певної дії або бездіяльності результат не може настати¹³.

Інші фахівці термін «випадковий причинний зв'язок» вважають некоректним¹⁴. Останню точку зору поділяють філософи та лінгвісти, визнаючи причинністю винятково необхідний (або, іншими словами, генетичний) зв'язок явищ¹⁵. Поширюючи філософські принципи на кримінально-правове розуміння причинного зв'язку, можна виділити 2 види зв'язків між діянням та наслідками: випадковий зв'язок та необхідний зв'язок. Останній власне і є причинним зв'язком у точному сенсі цього слова.

У науці виділені такі види необхідних причинних зв'язків, що мають кримінально-правове значення: безпосередній (прямий) причинний зв'язок; опосередко-

ваний необхідний причинний зв'язок; необхідний причинний зв'язок за співучасті; необхідний причинний зв'язок за наявності особливих умов на стороні потерпілого¹⁶.

Незалежно від того, який вид причинного зв'язку має місце, для його встановлення необхідно уявно ізолювати причину та наслідок, тобто суспільно небезпечне діяння і суспільно небезпечний наслідок, від інших причинно-наслідкових ланок і опосередкувань¹⁷. Відповідно, для виявлення причинного зв'язку як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 249 КК, слід ізолювати дію, що дістає вияв у порушенні встановленого порядку зайняття водним добувним промислом, та шкоду, заподіяну довкіллю, а потім, виходячи з вищезазначених вимог, послідовно встановити, чи була дія необхідною умовою, достатньою для настання суспільно небезпечних наслідків.

Встановлення причинного зв'язку у незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом у ряді випадків ускладнюється тим, що незаконний характер водного добувного промислу може бути обумовлений порушенням одночасно кількох (чи навіть багатьох) правових норм, які регулюють порядок здійснення рибальства в Україні. У цілому серед проаналізованих кримінальних справ 82,4% – випадки незаконного зайняття рибним, звіри-

ним або іншим водним добувним промислом, пов'язані з порушенням одного чи двох правил рибальства (найчастіше – відсутність належного дозволу та заборонені знаряддя лову), 14,9% – пов'язані з порушенням 3 правил, у 2,7% було порушено від 4 до 6 правил рибальства. Прикладом можуть бути дії В., який близько 5 години ранку, прибувши на озеро Лиман з метою лову риби, не маючи на те дозволу, за допомогою металевого човна встановив 3 сітки довжиною 70 м, висотою 1 м і з вічком 22 мм кожна та добув ними 71 окуня, 7 судаків, 2 плотвиці і 2 ляща, чим заподіяв державі матеріальну шкоду на загальну суму 2 тис. 859 грн. Таким чином, мало місце порушення одночасно кількох правил рибальства: добування риби без відповідного дозволу, в заборонений час, з використанням незаконних засобів і знарядь лову¹⁸.

У подібних ситуаціях правоохоронні органи та суд повинні чітко визначити, чи всі допущені порушення стали причиною заподіяння істотної шкоди довкіллю, а якщо не всі – то які саме. Ця вимога впливає з бланкетного характеру диспозиції кримінально-правової норми, яка міститься у ст. 249 КК: якщо порушення того чи іншого припису спеціального законодавчого акта не призвело до настання істотної шкоди довкіллю, воно не включається до змісту дії як причини, внаслідок якої настали передбачені у ст. 249 наслідки.

Для об'єктивної сторони незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом є характерним, як правило, безпосередній причинний зв'язок, коли дія (незаконний водний промисел) без втручання будь-яких додаткових умов безпосередньо породжує суспільно небезпечні наслідки (істотну шкоду довкіллю). Це зумовлено тим, що доведення цього злочину до кінця хоча й потребує певного планування, обрання відповідних місця, часу, способів, засобів та знарядь його вчинення, але настання наслідку, як правило, з неминучістю і повністю закономірно впливає з самих дій винної особи, а тому не має суттєвої залежності від втручання зовнішніх чинників, сил природи, дій третіх осіб тощо. До того ж часовий проміжок між дією та наслідком, як правило, є незначним.

Однак на практиці трапляються випадки, коли винна особа, використовуючи дії сторонніх осіб (що є умовою настання наслідків), заподіює істотну шкоду довкіллю. Найчастіше суб'єктом тут є службова особа (наприклад, капітан риболовецького судна), яка, зловживаючи своїм службовим становищем, зобов'язує інших підлеглих до незаконного добування водних живих ресурсів. У такому разі діяння винної особи повинні кваліфікуватися за сукупністю злочинів – злочину незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним

добувним промислом та злочину у сфері службової діяльності.

Прикладом того є дії капітана риболовного сейнера Б., який, використовуючи свої службові повноваження, з корисливих та кар'єристських мотивів і з метою незаконного завищення ефективності добування риби, порушуючи пункти 14.6, 16.5 Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря, організував групу з членів екіпажу риболовного сейнера для незаконного зайняття рибним промислом способом, який веде до масового знищення риби та інших видів водних гідробіонтів, шляхом лову забороненим знаряддям – донним тралом. Усього внаслідок зловживання Б. своїм службовим становищем було незаконно добуто: 763 особини камбали-калкан, 9 особин білуги, 6 особин осетра, 62 особини севрюги, 66 особин катрана, 94 особин глоса, а також осетра загальною вагою 27,5 кг, кількість особин якого визначити не вдалося через те, що його було порубано на шматки, і, крім того, за вказівкою Б. з незаконно добутих осетрових екіпаж судна добув 3,7 кг ікри. Вчиняючи незаконний рибний промисел, Б. з метою приховання незаконного вилову риби щоденно вносив до офіційного документа – «Журналу обліку добутих водних ресурсів» – неправдиві відомості про те, що лов здійснювався дозволеними знаряддями лову. Усього рибному господарству України

було завдано шкоди на загальну суму 121 тис. 310 грн., яку суд цілком обґрунтовано визнав тяжкими наслідками злочину, кваліфікувавши діяння Б. за ч. 2 ст. 249, ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 366 КК¹⁹. У цьому прикладі службова особа, використовуючи дії підлеглих, які виконували її розпорядження, спричинила суспільно небезпечні наслідки. Причинний зв'язок тут наявний, але є не безпосереднім, а опосередкованим діями інших членів екіпажу риболовного судна. Водночас шкода, заподіяна довікільлю, є єдиним і неподільним наслідком дій усіх співучасників.

Як засвідчує узагальнення судової практики, в більшості випадків при незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом всі співучасники виконують об'єктивну сторону злочину, тобто має місце співучасть у формі співвиконавства.

Наприклад, Т., К., П., С., О. за попередньою змовою між собою, з метою особистого вжитку, незаконно, використовуючи заборонені знаряддя лову, в нерестовий період на 2 гумових човнах запливли на річку Каланча, де встановили 4 риболовецькі сітки для вилову річкової риби, після чого почали ловити рибу забороненим знаряддям лову – електровудкою. Унаслідок цих дій без належного дозволу було виловлено коропа у кількості 69 особин та карася в кількості 170 особин, чим було заподіяно шкоду на за-

гальну суму 2 тис. 626 грн²⁰. У цій справі причиною настання суспільно небезпечних наслідків стали спільні дії Т., К., П., С. і О. Тому причинний зв'язок встановлювався тут не між окремими діями Т., К., П., С. і О. та суспільно небезпечними наслідками, а між спільними діями Т., К., П., С. і О. як співучасників та єдиним спільним наслідком у вигляді істотної шкоди довікільлю.

Необхідний причинний зв'язок відсутній, якщо дії особи хоча і становили незаконне добування водних організмів, проте не стали необхідною і достатньою умовою фактичного настання суспільно небезпечних наслідків. На це звертається увага в абзаці 2 пункту 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довікільля»: «З'ясовуючи обставини вчиненого протиправного діяння, необхідно особливо ретельно перевіряти, чи є причинний зв'язок між ним і фактом заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, чи не зумовлені шкідливі наслідки факторами, що не залежали від волі підсудного (стихийне лихо, пожежа тощо)».

Так, склад злочину, передбаченого ст. 249 КК, буде відсутній, якщо масова загибель риби сталася з причин, що не залежать від волі конкретної особи (наприклад, внаслідок кліматич-

них змін, забруднення водою тощо), а остання лише скористалася ситуацією для вилучення загиблих організмів. Зазначені чинники, які йменуються «привхідними силами», у разі, якщо саме вони є причинами заподіяння істотної шкоди довкіллю, вказують на відсутність причинного зв'язку між незаконним добуванням та суспільно небезпечними наслідками, а отже – й на відсутність об'єктивної сторони злочину в цілому.

Установлення причинного зв'язку у злочинах з матеріальним складом має важливе значення при визначенні наявності у діяч особі складу злочину. А отже, подальші розробки причинного зв'язку у незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом є невід'ємною частиною досліджень з проблем відмежування цього злочинного діяння від незлочинної поведінки (наприклад, від адміністративного правопорушення).

¹ Див.: *Філософський енциклопедичний словник / Ред. кол.: В.І. Шинкарук (голова редкол.) та ін.* – К., 2002. – С. 523.

² Див.: *Ярмыш Н.Н.* Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ): Монография. – Харьков, 2003. – С. 438.

³ Див.: *Тимейко Г.В.* Общее учение об объективной стороне преступления. – Ростов-на-Дону, 1977. – С. 111.

⁴ Див.: *Тимчук О.Л.* Причинний зв'язок у кримінальному праві: філософсько-методологічні проблеми // *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки.* – К., 2001. – С. 491.

⁵ Див.: *Уголовное право: Общая часть / Отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова.* – М., 2001. – С. 159.

⁶ Див.: *Кудрявцев В.Н.* Объективная сторона преступления. – М., 1960. – С. 207, 208.

⁷ Див.: *Энциклопедия уголовного права: В 35-ти т. – СПб., 2005. – Т. 4: Состав преступления.* – С. 316–356.

⁸ Див.: *Музыка А.А., Багіров С.Р.* Причинний зв'язок у кримінальному праві: сучасний стан проблеми // *Альманах кримінального права: Зб. статей.* – Вип. 1 / Відп. ред. П.П. Андрушко, П.С. Берзін. – К., 2009. – С. 355.

⁹ Див.: *Понятовская Т.Г.* Уголовно-правовое значение необходимой причинной связи / *Кримінально-правовий кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф., 13–15 квітня 2007 р.: У 2 ч.* – Львів, 2007. – Ч. 1. – С. 100.

¹⁰ Див.: Там само. – С. 101.

¹¹ Див.: *Церетели Т.В.* Причинная связь в уголовном праве – М., 1963. – С. 127.

¹² Див.: *Понятовская Т.Г.* Вказ. праця. – С. 101.

¹³ Див.: *Єлур Г.В.* Об'єктивна сторона злочину // *Вісник ЛІВС МВС України.* – Луганськ, 2000. – Вип. 3. – С. 140.

¹⁴ Див.: *Тимчук О.Л.* Необхідний та випадковий причинний зв'язок у кримінальному праві: дискусійні аспекти // *Вісник Запорізького юридичного інституту.* – 2001. – № 1. – С. 187.

¹⁵ Див.: *Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.* – К.–Ірпінь, 2007. – С. 1140; *Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова.* – М., 1987. – С. 383.

¹⁶ Див.: *Бажанов М.И.* Уголовное право Украины: Общая часть. – Днепропетровск, 1992. – С. 40, 41.

¹⁷ Див.: *Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник.* / За ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Харків, 2010. – С. 131.

¹⁸ Кримінальна справа № 1-321, 2004 р. – Архів Зміївського районного суду Харківської області.

¹⁹ Див.: Кримінальна справа № 1-7, 2004 р. – Архів Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області.

²⁰ Див.: Кримінальна справа № 1-189, 2006 р. – Архів Каланчацького районного суду Херсонської області.